

ז'אן איפוליט

ההכחשה

פרשנות על ה'שלילה' של פרויד

פרויד פותח בהצגת הכותרת *die Verneinung*. בעקבות ד"ר לאקאן נוכחתי לדעת כי מן הראוי לתרגם אותה באמצעות המלה "הכחשה" (*la dénégation*)¹. כמו־כן, בהמשך תבחינו כי השימוש ב־*etwas im Urteil verneinen* איננו 'שלילה של דבר כלשהו בתוך השיפוט', אלא סוג מסוים של חזרה מקביעה/הינחמות (*déjugement*). אני סבור שלכל אורך הטקסט יש להבדיל בין השלילה־שבשיפוט עצמו לבין גישה כללית של שלילה: נדמה לי שרק כך ניתן להבין זאת.

התרגום הצרפתי אינו מבליט את הסגנון המוחשי עד מאוד, כמעט מענג, של הדוגמאות השונות להכחשה בהן פותח פרויד. ראשית, הדוגמה המתארת השלכה, שאת תפקידה תוכלו לאתר בקלות בעזרת האנליזות הנלמדות בסמינר הזה. בדוגמה זו החולה, כלומר המטופל, אומר למטפל שלו: "אתה בוודאי תחשוב שאני רוצה להעליב אותך במה שאני אומר, אבל זו איננה כוונתי". "אנו מבינים", אומר פרויד, "כי למעשה מדובר כאן בדחיית מחשבה שבדיוק עלתה בדעתו של המטופל, באמצעות השלכה".

"בחיי היום־יום נוכחתי לדעת כי לעתים קרובות כאשר אומרים: 'אני ממש לא רוצה להעליב אותך בדברי', יש לתרגם זאת בתור 'אני רוצה להעליב אותך'. הרצון הזה לעולם אינו חסר."

ואולם, האבחנה הזו מובילה את פרויד להכללה נועזת, באמצעותה הוא מניח כי בעיית ההכחשה עשויה להיות ביסודה המקור לאינטליגנציה. כך אני מבין אפוא את המאמר על כל מורכבותו הפילוסופית.

1 הכחשה – *dénégation*, הדחקה – *réfoulement*. בטקסט שלהלן תבוא המלה "הכחשה" כתרגום חלופי למושג *Verneinung* שתורגם אצל פרויד כ"שלילה".

לאור זאת, מביא פרויד דוגמה נוספת של מטופל האומר: "אתה שואל מי יכולה להיות הדמות הזו בחלום. האם – לא." במקרה זה הבעיה פתורה, אפשר להיות בטוחים שאכן זו האם.

בנוסף לכך הוא מציין דרך שימושית בשביל המטפל, ובאותה מידה, בשביל כל אדם המבקש לשפוך אור על מה שהודחק בנסיבות כאלה או אחרות. "מהו הדבר שהוא בעיניך הלא סביר ביותר במצב זה? מה היה הדבר שהיית אז הכי רחוק ממנו?" ואם המטופל, או באותה מידה, אם נרצה, יועץ בגרוש, במסיבה או בארוחה, אם הוא נופל במלכודת שלך ואכן אומר לך את הדבר הכי לא ייאמן בעיניו, דווקא הוא המהימן ביותר.

הניתוח הנקודתי הזה מקבל תוקף כללי אשר בכוחו להעיד על העובדה שאנו נוהגים להציג את עצמנו כהפך הגמור ממי שאנחנו למעשה. זה עצם העניין בדיוק. "אני הולך להגיד לכם מי אני לא; אבל שימו לב, זה בפירוש מי שאני". בדרך זו נדרש פרויד לפעולת ההכחשה, ולשם כך הוא משתמש במלה המוכרת לי היטב,² Aufhebung, אשר, כפי שאתם זוכרים, ידעה גלגולים שונים [...] זאת המלה הדיאלקטית של הגל, שפירושה בעת ובעונה אחת לשלול, לבטל ולשמר, ובעיקר להעלות (soulever). למעשה, המלה Aufhebung יכולה להתייחס לאבן כשם שהיא יכולה להתייחס להפסקת המנוי שלי לעיתון. פרויד אומר לנו כאן: "ההכחשה היא ביטול (Aufhebung) של ההדחקה, ואולם ברור כי אין היא קבלה של המודחק."

כאן מתחיל דבר בהחלט יוצא דופן בניתוח של פרויד, בו מתברר כי האנקדוטות הללו, אף שניתן להבינן כפשוטן, טומנות בחובן ערך מוסף בעל משמעות פילוסופית עליו אבקש לעמוד בהמשך.

להציג את היותך באמצעות שלילתך, על-כך בעצם נסוב הביטול של ההדחקה אשר אינה מקבלת את התוכן המודחק. הדובר אומר: "הנה, זה לא אני". אין בכך הדחקה, במידה שהדחקה משמעה לא-מודע, מפני שהדובר אומר זאת במודע. ואולם, עיקרו של דבר הוא שההדחקה נותרת כצורה של אי-קבלה.

כאן יוביל אותנו פרויד במהלך פילוסופי חריף במיוחד, בו יבחין בין האינטלקטואלי לרגשי. תהיה זו טעות גסה מצדנו להניח אבחנה זו כלאחר יד בגלל שימושה היומיומי, מפני שאופן הטיפול בה הוא באמת בגדר תגלית חשובה.

2 איפוליט הוא הראשון שתירגם לצרפתית את ה"פנומנולוגיה של הרוח" מאת הגל.

על מנת לבסס את השערתי אוסיף כי כאשר פרויד מנתח את האינטלקטואלי, הוא אינו מראה כיצד זה האחרון נפרד מן הרגשי, אלא מהו טיבו, כלומר מהי אותה השהייה של התוכן אשר נכון יהיה לכנותה בלשון מגושמת מעט באמצעות המונח סובלימציה. אולי מה שנוצר כאן הוא המחשבה כפשוטה; אך זאת רק לאחר שההכחשה הספיקה להשפיע על תוכנה. בסיום אחד מן הפרקים דן הגל, באופן מיתי יותר מאשר פסיכולוגי, בצורך להעדיף את השלילה האמיתית על פני יצר ההרס השולט בתשוקה. הווה אומר, להמיר את יצר ההרס השולט בתשוקה, זה היצר המשתתף במאבק קמאי, אשר בסופו אי אפשר לקבוע מי הפסיד ומי ניצח – בשלילה אידיאלית. ההכחשה עליה מדבר פרויד שונה מהשלילה האידיאלית בה מתהווים התכנים האינטלקטואליים. ועם זאת פרויד מציין בסוף דבריו כי ההכחשה פורשת בפנינו התהוות – (genèse) כלשהי אשר יש לה שרידים בשליליות המאפיינת כמה התנהגויות פסיכוטיות.

לכל אורך המאמר מאפשר לנו פרויד להיווכח במה נבדל רגע זה [של השלילה האידיאלית] מהשליליות, במובן המיתי של הדברים. את זאת לדעתי יש לקבל כדי להבין למה בדיוק מכוונת במאמר זה המילה הכחשה, אף שאין הדבר ניכר מיד. כמו כן יש להכיר באי-התאמה המתבטאת בשתי מילים שונות זו מזו בטקסט של פרויד, אף שתורגמו לאותה מילה בצרפתית, בין המעבר אל החיוב מתוך נטייתה המאחדת של האהבה, ובין התהוותה, מתוך הנטייה ההרסנית, של אותה הכחשה שתפקידה האמתי הוא לחולל את האינטליגנציה ואת עצם עמדתה של המחשבה. אך עלינו להאט את התקדמותנו.

ראינו איך פרויד מבחין בין האינטלקטואלי לרגשי. ראינו שהבחנה זו גוררת עמה תפנית מבורכת בניתוח, הלא היא "קבלת המודחק", קבלה שעם זאת, אין בכוחה לבטל את ההדחקה. ננסה להמחיש את הסיטואציה. שלב ראשון: הנה, זה לא אני. מכך הסקנו מי אני. ההדחקה עומדת בעינה כצורה של הכחשה.

שלב שני: המטפל מחייב אותי להכיר במה שזה עתה שללתי. ופרויד מוסיף אחרי קו מפריד ובלתי לפרש את דבריו: "בכך לא בוטל (aufgehoben) עדיין תהליך ההדחקה עצמו".

דבר זה נראה לי מורכב מאוד; אם המטופל מסכים, הוא חוזר בו מהכחשתו, ובכל זאת ההדחקה עדיין שם! מכך אני מסיק שגם אם פרויד לא עשה זאת, הרי יש לתת שם למהלך זה. בעזרת הפילוסופיה נכנה אותו השלילה של השלילה. החיוב האינטלקטואלי, והאינטלקטואלי בלבד, מופיע כאן הלכה

למעשה כשלילה של השלילה. גם אם המונחים הללו אינם נמצאים אצל פרויד, אני סבור שניסוח כזה של מחשבתו רק ממשיך את דרכו. זה אכן מה שהוא מבקש לומר.

ברגע זה (הבה נהיה זהירים אל מול טקסט כה קשה!) פרויד נכון להראות כיצד האינטלקטואלי נפרד [בפועל] מהרגשי, לנסח התהוות כלשהי של השיפוט, שתהיה בסיכומו של דבר התהוות של המחשבה.

עלי להתנצל בפני הפסיכולוגים, אבל אני לא אוהב במיוחד את הפסיכולוגיה הפוזיטיבית; אפשר יהיה להבין את התהוות זו כפסיכולוגיה פוזיטיבית; אבל אני סבור שערכה משמעותי יותר, שהיא לוקחת חלק בסוגיות היסטוריות ומיתיות. אם אכן, על-פי פרויד, בכוחו של הרגש הקמאי ליצור את האינטליגנציה, אני סבור שיש להבין את ההתהוות הזאת כפי שלאקאן מלמד: כלומר, הצורה הראשונית של הקשר אותו אנו מכנים בפסיכולוגיה – רגשי, נמצאת בגבולות תחומו של המצב האנושי, ומאחר שהיא יוצרת את האינטליגנציה, היא נושאת כבר מראשיתה יסוד היסטורי; הרגשי הטהור אינו קיים במנותק מן האינטלקטואלי הטהור, הראשון אינו כרוך כולו במציאות בעוד השני מתנתק ממנה כדי ללמוד אותה. אני רואה בהתהוות המתוארת כאן מעין מיתוס גדול; המיתוס הגדול הזה עומד מאחורי החזות הפוזיטיבית של פרויד.

מה פירוש הדבר? מה עומד מאחורי החיוב (Bejahung) הזה? ישנו ה־Vereinigung [איחוד], שהוא אָרוֹס. ומה יש מאחורי ההכחשה (שימו־נא לב, בהכחשה האינטלקטואלית יש דבר־מה נוסף)? – הופעה של סמל מהותי ובלתי תואם. אין בחיוב הקמאי דבר מלבד החיוב; אולם בשלילה יש יותר מאשר הרצון להרוס.

התהליך המוביל לכך, שתורגם לצרפתית בתור דחייה אף שפרויד אינו עושה כאן שימוש במושג Verwerfung, מקבל חיזוק גדול יותר, כיוון שפרויד מגדיר אותו כ־Ausstossung, שפירושו הרחקה (expulsion).

באופן מסוים ניצב לפנינו עתה [הזוג הפורמאלי] של שני כוחות ראשוניים: כוח משיכה וכוח הרחקה. נדמה כי שניהם יחד כפופים למרותו של עקרון העונג, ונוכחותו של נתון זה בטקסט מפתיע בכל פעם מחדש.

זוהי אפוא ההיסטוריה המוקדמת של השיפוט. פרויד מבחין כאן בשני סוגים שונים:

בהתאם למה שכל אחד לומד על יסודות הפילוסופיה, אנו מבחינים בין שיפוט לגבי ייחוס תכונה (jugement d'attribution) ושיפוט לגבי קיום, ייחוס קיום (jugement d'existence). "פונקצית השיפוט (...)" צריכה לייחס לדברים

תכונות או לשלול את קיומן בהם, והיא צריכה לאשר את קיומם במציאות של דימויים או לכפור בזו.

כך מראה לנו פרויד מה עומד מאחורי השיפוט לגבי התכונה ומאחורי השיפוט לגבי הקיום. אני סבור שכדי להבין את דבריו, עלינו להניח שהשלילה של השיפוט לגבי התכונה והשלילה של שיפוט הקיום אינן מגיעות לכדי השלילה ברגע שהיא מופיעה בפונקציה הסימבולית שלה. בבסיס הדיון, עלינו להבין שרגע ההופעה קודם לשיפוט, שרגע זה איננו אלא בחזקת מיתוס ראשוני של החוץ והפנים.

אתם ודאי חשים בחשיבותו של המיתוס הזה, המכונן את החוץ והפנים: זוהי חשיבותו של הניכור המתקיים בשני המונחים הללו. מעבר להיותם הפכים פורמאליים, מתקיימים בין השניים ניכור ועוינות.

כפי שאתם רואים, ארבעת או חמשת דפיו של המאמר של פרויד מורכבים כל-כך כיוון שבמהלכם הכל מוטל בספק. הם מוליכים מאותן הערות קונקרטריות, פעוטות כל כך לכאורה ועמוקות כל כך בכלליותן, אל משהו שמביא עמו פילוסופיה שלמה, היינו מבנה שלם של המחשבה.

מה עומד מאחורי שיפוט הייחוס? צריך לבחור בין "אני רוצה לנכס לעצמי, להטמיע (introject)" ובין "אני רוצה להרחיק."

נדמה שפרויד אומר: בתחילה יש דבר-מה, אך המלה "תחילה" משמעה "קִיְהִי-הָיָה פעם" כמו במיתוס... בסיפור הזה היה-היה פעם אני (במובן של סובייקט) אשר לגביו שום דבר לא היה עדיין זר.

יש להבין את ההבחנה בין הזר לבין העצמיות כפעולה, כדחייה. רק כך מתבררת משמעותו של משפט מסוים ופתאומי כל-כך עד שנדמה לרגע כאילו יש סתירה ביסודו: "Das Schlechte", הרע, "das dem Ich Fremde", מה שזר לאני, "das Aussenbefindliche", מה שמצוי מחוצה לו, "ist ihm zunächst", "זהה לו בשלב הראשון. identisch".

אולם רגע לפני כן פרויד טען שאנו מטמיעים או מרחיקים, שקיימת פעולה, היא פעולת ההרחקה, [אשר בלעדיה אין מובן] לפעולת ההטמעה. זוהי אם כן הפעולה הראשונית אשר בה [יושתת] בעתיד שיפוט הייחוס.

מנגד, המקור לשיפוט הקיום הוא היחס שביין ייצוג לחישה (perception). קשה מאוד כאן שלא להחמיץ את המשמעות שפרויד מקנה לחקר היחס ביניהם. עיקרו של דבר הוא ש"בתחילה" אין כל טעם ומובן לדעת אם "יש" או "אין". הדבר ישנו. הסובייקט משעתק את ייצוג הדברים אותם הוא חווה בחישה הראשונית. עתה, כאשר הוא מניח שהדבר אכן קיים, השאלה איננה לדעת אם ייצוג זה משמר עדיין את מצבו במציאות, אלא אם הוא יוכל או אם

לא יוכל לחזור ולמוצאו. זהו היחס בין הייצוג למציאות שפרויד מדגיש [במבחן]; [הוא מבסס את המבחן] על האפשרות לחזור ולמצוא את מושא הייצוג. הדגשתו של מנגנון החזרה מוכיחה כי פרויד נע בממד עמוק יותר מהממד בו נמצא יונג, אשר בעיקרו אינו אלא ממד של זיכרון. אל לנו לאבד כאן את חוט הניתוח של פרויד (אבל הדבר כה קשה ומדוקדק עד שאני חושש להעלים אותו מעיניכם).

הדיון בשיפוט הייחוס עסק בהרחקה או בהטמעה. הדיון בשיפוט הקיום מבקש לייחס לאני, או בעצם לסובייקט (זה כולל יותר) ייצוג שאינו הולם עוד את האובייקט, אלא באמצעות חזרה לאחור. במרכז הדיון הזה עומדת, אם כן, ההתהוות של "החוק והפנים".

עתה מתאפשר לנו, אומר פרויד, "מבט אל היווצרות" השיפוט החל מן "הדחפים הראשוניים". ובכן, יש כאן מעין "פיתוח, שתועלתו בצדו, של מה שבמקור היו הכלה באני ודחייה ממנו על-פי עקרון העונג." "Die Bejahung", החיוב, אומר לנו פרויד "als Ersatz der Vereinigung", בתור שווה ערך לאיחוד, "gehört dem Eros an", נובע מארוס, המצוי בשורש החיוב; למשל, שיפוט הייחוס היא פעולת הטמעה שעיקרה לנכס לעצמנו במקום להרחיק אל החוק.

כדי לבטא את השלילה, הוא אינו עושה שימוש במלה תחליף (Ersatz) – אלא במלה – יורש (Nachfolge). אך המתרגם הצרפתי נשען רק על המלה Ersatz. הטקסט הגרמני מראה: החיוב הוא תחליף של ההכחשה והשלילה היא היורשת של הדחייה, או ליתר דיוק של דחף ההרס.

הדבר מקבל אפוא צביון מיתי מובהק: שני דחפים מתמזגים, אם לומר כך, במיתוס בו מופיע הסובייקט: הראשון הוא הדחף של האיחוד והשני הוא הדחף של ההרס. עיניכם הרואות, זהו מיתוס גדול המשכתב מיתוסים אחרים. החיוב בא במקום האיחוד פשוטו כמשמעו, בעוד השלילה נובעת מדחייה. נדמה לי שרק ההבדל הדק הזה עשוי להסביר את המשפט הבא, העוסק כולו בשליליות ובדחף ההרס. זה אכן מסביר היטב כי יכול להיות עונג בהכחשה, שליליות הנובעת מביטול של מרכיבים ליבידינאליים; כלומר מה שנעלם בעונג שלילה זה (נעלם=הודחק) אלו המרכיבים הליבידינאליים.

לפיכך, האם דחף ההרס תלוי גם הוא בעקרון העונג? אני סבור שזה עניין חשוב לאין ערוך בשביל הטכניקה של הטיפול.

אבל פרויד אומר לנו, "פעולתה של פונקציית השיפוט מתאפשרת רק באמצעות יצירת סמל השלילה."

למה פרויד אינו אומר לנו: תפקוד השיפוט מתאפשר באמצעות החיוב? משום שהשלילה לא תמלא תפקיד דווקא בתור נטייה להרס, אף לא במסגרת אחת מצורות השיפוט, אלא בתור גישה יסודית של הסמלה מפורשת.

"העובדה שיצירת סמל השלילה התירה למחשבה מידה ראשונה כלשהי של עצמאות מהצלחותיה של ההדחקה, ובכך גם מכבדו של עקרון העונג." אלמלא קשרתי את הנטייה להרס עם עקרון העונג, מובנו של משפט זה היה נהיר לי בהחלט.

אבל למעשה יש כאן קושי. מה משמעותה של אי-ההתאמה בין החיוב לשלילה? משמעות הדבר שבאמצעות ההשהיה אפשר יהיה לעשות שימוש שב וחוזר במודחק כולו, ובמקום להיות כפוף למרותם של דחף המשיכה או ההרחקה, עשוי להיווצר סף מחשבה, הופעה של יש בלבוש של אין, הופעה הנוצרת בד בבד עם ההכחשה, היינו במקום בו סמל השלילה מתלווה לגישה הקונקרטי של ההכחשה.

כך יש להבין את הטקסט, במידה שאנו מוכנים לקבל את מסקנותיו, אשר בתחילה נראו לי משונות במקצת.

"לתפיסה זו של השלילה תואמת היטב העובדה שבאנליזה אין נתקלים ב'לא' במקורו בלא-מודע..."

אבל אפשר בהחלט למצוא בו הרס. חובה עלינו אם כן להפריד את דחף ההרס מצורת ההרס, שאלמלא כן, לא נבין מה פרויד רוצה לומר. יש לראות בהכחשה גישה קונקרטית, שהיא במקור הסמל המפורש של השלילה, רק סמל מעין זה מאפשר שימוש כלשהו בלא-מודע תוך המשך פעולת ההדחקה.

כך אני מבין את משמעותו של המשפט המסכם לכאורה: "... וכי ההכרה בלא-מודע מצד האני מתבטאת בנוסחה המכילה שלילה".

כאן מופיעים עיקרי-הדברים: איננו מוצאים בניתוח אף "לא" אחד השייך ללא-מודע, אך ההכרה בלא-מודע מצד האני מראה כי האני הוא תמיד הכרה שגויה (méconnaissance); אפילו בהכרה מופיעה עדות לאפשרות לאחוז בלא-מודע ובה בעת לסרב לו. עדות זו מופיעה תמיד מצדו של האני והיא תמיד מקבלת ניסוח שלילי.

"אין הוכחה ניצחת יותר לחשיפתו המוצלחת של הלא-מודע, מתגובת הנתון לאנליזה במשפט: כזה דבר לא חשבתי, או על זה לא חשבתי (אף-פעם)."

אני מתנצל אם ביטאתי קושי מסוים למצוא את חוט השני העובר בטקסט של פרויד בן ארבעת או חמשת העמודים. מחד גיסא, יש בטקסט זה ניתוח של אותה גישה קונקרטית הנובעת מעצם ההתכוונות בהכחשה; מאידך גיסא,

האפשרות לראות כיצד האינטלקטואלי נפרד [בפועל] מן הרגשי; לבסוף ומעל הכל התהוות של כל מה שקודם בתחום השלב הראשוני, ועקב כך מקור השיפוט והמחשבה עצמה (בלבוש המחשבה בתור כזאת, שכן המחשבה נמצאת כבר הרבה לפני כן, בשלב הראשוני, אבל אין היא שם בתור מחשבה), הנתפסת באמצעות ההכחשה.

מצרפתית עילי ראונר